

YALPI HUDUDIY MAHSULOTGA TA'SIR ETUVCHI OMILLARNI EKONOMETRIK MODELLSHTIRISH.

Xolmamatova Surayyo Baxrom qizi

TISU, iqtisodiyot yo'nalishi 3-kurs talabasi

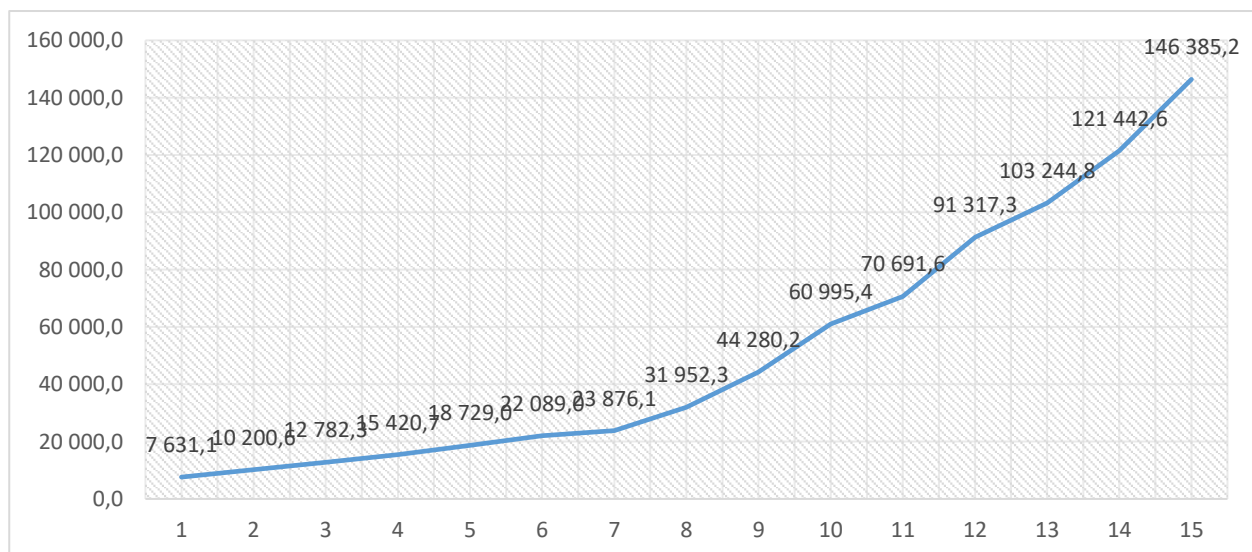
Ilmiy rahbar: Turayev Baxtiyor Ergashevich

TISU dotsenti v.b

Annotatsiya: Ushbu maqolada Toshkent viloyati yalpi hududiy mahsuloti (YaHM)ga ta'sir etuvchi asosiy iqtisodiy omillar - sanoat, qishloq xo'jaligi, investitsiyalar va xizmatlar sohasi o'rganilgan. Tadqiqotda 2010–2024 yillar uchun statistik ma'lumotlar asosida ko'p omilli regressiya tahlili o'tkazilgan. Natijalarga ko'ra, YaHM o'sishiga eng katta ta'sirni qishloq xo'jaligi va sanoat sohalari ko'rsatmoqda. Ekonometrik modelda R-kvadrat 0,9997 bo'lib, bu modelning yuqori aniqligini bildiradi. Maqola hudud iqtisodiyotini modellashtirish orqali YaHMni oshirishda muhim omillarni aniqlashga qaratilgan.

Kali so'zlar: Toshkent viloyati, yalpi hududiy mahsulot, regressiya tahlili, ekonometrik model, sanoat, qishloq xo'jaligi, investitsiya, iqtisodiy o'sish.

Kirish. Toshkent viloyatining yalpi hududiy mahsuloti (YaHM) yildan-yilga barqaror o'sib borayotganini ko'rsatadi (1-rasm). 2010-yilda 7 631,1 mlrd so'mni tashkil etgan YaHM, 2024-yilga kelib 146 385,2 mlrd so'mgacha yetgan. Bu o'sish sur'ati iqtisodiyotda jadal rivojlanish, sanoat, xizmatlar sohasi va infratuzilma loyihalarining kengayishi bilan bog'liq. Ayniqsa, 2017-yildan keyingi davrda keskin o'sish kuzatiladi – bu esa iqtisodiy islohotlar va tashqi investitsiyalar hajmining ortgani bilan izohlanadi.

1-rasm. Toshkent viloyati yalpi hududiy mahsuloti (mlrd so'm).

2017-yilda 31 952,3 mlrd so‘m bo‘lgan ko‘rsatkich 2019-yilga kelib 60 995,4 mlrd so‘mga, ya‘ni deyarli ikki barobarga oshgan. 2020–2024 yillarda ham yuqori o‘sish sur‘atlari saqlanib qolgan. Bu jarayonlar Toshkent viloyatining iqtisodiy salohiyati ortib borayotganini va bu hududda iqtisodiy faollik yuqori ekanini ko‘rsatadi. Shuningdek, YaHM ko‘rsatkichining doimiy ortib borayotgani aholining turmush darajasini ham ijobiy tomonga o‘zgartirayotgan bo‘lishi mumkin.

Toshkent viloyati yalpi hududiy mahsulot qiymatini ko‘p omilli ekonometrik modellashtirish maqsadida unga ta‘sir etuvchi bir qancha omillar tanlab olindi;. x_1 – sanoat x_2 - qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaligi x_3 - asosiy kapitalga investitsiyalar x_4 – xizmatlar (1-jadval).

Omillar bo‘yicha ko‘p omilli model quyidagicha bo‘ladi:

$$y = a + b_1x_1 + b_2x_2 + b_3x_3 + b_4x_4$$

1-jadval

Toshkent viloyati yalpi hududiy mahsuloti va unga ta‘sir etuvchi omillar

Yillar	Yalpi hududiy mahsulot	Sanoat	Qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaligi	Asosiy kapitalga investitsiyalar	Xizmatlar, jami
n	y	x1	x2	x3	x4
2010 y.	7 631,1	5 471,2	3 848,0	1 606,1	2 253,3
2011 y.	10 200,6	7 286,5	5 519,4	2 221,6	2 749,2
2012 y.	12 782,3	8 112,1	6 852,3	2 005,8	3 473,3
2013 y.	15 420,7	10 418,3	7 869,8	3 195,2	4 428,7
2014 y.	18 729,0	12 474,6	9 521,9	4 021,7	5 529,5
2015 y.	22 089,0	14 401,0	11 263,2	4 428,1	6 445,7
2016 y.	23 876,1	16 864,8	12 578,7	4 238,7	8 112,9
2017 y.	31 952,3	21 693,4	16 378,5	5 938,4	9 347,4
2018 y.	44 280,2	37 724,4	19 541,2	11 226,9	11 292,9
2019 y.	60 995,4	53 484,8	21 632,7	20 353,9	14 568,4
2020 y.	70 691,6	64 765,3	25 814,6	18 994,4	16 677,3
2021 y.	91 317,3	83 433,9	30 712,7	28 113,6	21 197,4
2022 y.	103 244,8	93 935,1	35 093,6	35 767,7	25 919,7

2023- y.	121 442,6	106 915,3	41 665,1	47 709,3	45 199,2
2024- yil yanvar- dekabr*	146 385,2	139 124,8	44 379,0	70 529,8	56 317,9

Yuqorida keltirilgan omillar asosida regressiya tahlili 2-jadvalda keltirilgan.

2-jadval

Toshkent viloyati YaHM ga ta'sir etuvchi omillar bo'yicha regressiya tahlili¹

Дисперсионный анализ

Множественн ый R	0,9998079 07
R-квадрат	0,9996158 52
Нормированн ый R-квадрат	0,9994621 93
Стандартная ошибка	1040,4259 89
Наблюдения	15

Дисперсионный анализ

	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Значи- мость F</i>
Регрессия	4	2,82E+10	704201321 9	6505,4066 85	5,02E-17
Остаток	10	10824862	1082486,2 4		
Итого	14	2,82E+10			

	<i>Коэффи- циенты</i>	<i>Стандартн ая ошибка</i>	<i>t-статис- тика</i>	<i>P- Значение</i>	<i>Нижние 95%</i>
Y-пересечение	- 572,55934 33	874,1723	- 0,6549730 84	0,5272631 33	-2520,34
x1	0,6236071 51	0,105669	5,9015076 75	0,0001507 5	0,388162

¹ Muallif ishlanmasi

x2	1,1090613 19	0,217373	5,10211164 8	0,0004625 99	0,624724
x3	0,1920686 61	0,223375	0,8598471 22	0,4100132 63	-0,30564
x4	- 0,0282332 27	0,184134	- 0,1533299 94	0,8811879 88	-0,43851

Ushbu tahlil Toshkent viloyati YaHM bo'yicha regressiya tahlili hisoblanib, 15 ta kuzatuv asosida qurilgan. Modelda 4 ta mustaqil o'zgaruvchi (x_1, x_2, x_3, x_4) va bitta bog'liq o'zgaruvchi mavjud.

Modelning aniqligi yuqori bo'lib, ko'p omilli korrelyatsiya koeffitsienti 0.9998 ga teng. Bu degani, mustaqil o'zgaruvchilar bilan bog'liq o'zgaruvchining o'rtasidagi bog'liqlik juda kuchli. Shuningdek, R-kvadrat 0.9996 ni tashkil etadi, ya'ni model 99.96% holatda bog'liq o'zgaruvchining o'zgarishini to'g'ri tushuntirib beradi. Bu esa model juda yaxshi ishlashini ko'rsatadi.

Dispersion (ANOVA) tahlili shuni ko'rsatadiki, F-statistika 6505.41 ga teng bo'lib, bu juda katta ko'rsatkichdir. P-qiymat esa 5.02E-17 bo'lib, 0.05 dan ancha kichik. Bu esa regressiya modeli statistik jihatdan ishonchli va sezilarli ekanligini anglatadi.

3-jadvalga qaralsa o'zgarmas a (y -пересечение), b_3 va b_4 koeffitsiyentlar Student t mezoni bo'yicha ahamiyatsiz. Boshqacha qilib aytganda ularning qiymatlari jadval qiymatdan kichik.

Shu sababli a, b_3 va b_4 larni modeldan chiqarib tashlaymiz. Modelni baholash uchun yana Exceldan foydlanamiz.

U holda model quyidagicha bo'ladi:

$$y = b_1x_1 + b_2x_2$$

Modelni baholaymiz.

3-jadval

Regression tahlil natijalari.

<i>Регрессионная статистика</i>	
Множественны	0,99988
й R	2
	0,99976
R-квадрат	4

Нормированный R-квадрат	0,92282
Стандартная ошибка	1117,079
Наблюдения	15

Дисперсионный анализ

	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Значимость F</i>
Регрессия	2	6,88E+10	3,44E+10	27579,36	1,06E-22
Остаток	13	16222259	1247866		
Итого	15	6,88E+10			

	<i>Коэффициенты</i>	<i>Стандартная ошибка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>P-Значение</i>	<i>Нижние 95%</i>
Y-пересечение	0	#Н/Д	#Н/Д	#Н/Д	#Н/Д
x1	0,762246	0,024435	31,19485	1,32E-13	0,709458
x2	0,909723	0,064118	14,18816	2,74E-09	0,771203

Model parametrlari Styudent mezonini bo'yicha ahamiyatli. Shuningdek, modelning o'zi Fisher bo'yicha ham ahamiyatli. Demak, model haqiqiy iqtisodiy jarayonga mos.

Modelning umumiy ko'rinishi quyidagicha:

$$y = 0,76x_1 + 0,91x_2$$

Bundan quyidagi xulosalar olinadi:

Ya'ni x_1 sanoat ishlab chiqarishini 1 mlrdga oshirish YaHM ning 0,76 mlrdga o'sishiga hamda qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish 1 mlrdga oshirish esa YaHM 0,91 mlrdga oshishiga olib keladi.

Bundan Toshkent viloyati YaHM sida qishloq xo'jaligi ta'siri yuqori ekanligi kelib chiqadi.

Xulosa. O'tkazilgan tahlillar Toshkent viloyatida yalpi hududiy mahsulotning barqaror o'sishi asosan qishloq xo'jaligi va sanoat tarmoqlarining rivojlanishi bilan bog'liqligini ko'rsatdi. Regressiya natijalari YaHM o'zgarishining 99,9 foizi tanlangan omillar orqali izohlanishini tasdiqlaydi. Sanoat ishlab chiqarishini 1 mlrd so'mga oshirish YaHMni 0,76 mlrd so'mga, qishloq xo'jaligi hajmini 1 mlrd so'mga oshirish esa 0,91 mlrd so'mga ko'paytiradi. Demak, iqtisodiy siyosatda ushbu sohalarga investitsiyalarni ko'paytirish hudud iqtisodiy salohiyatini yanada mustahkamlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. М.А. Субханова, Б.Э.Тураев. Корреляционно-регрессионный анализ ликвидности коммерческих банков. The multidisciplinary journal of science and technology. Volume 4, Issue 3, 2024